

Оксана Сагач

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті охарактеризовано проблеми адміністративно-територіального устрою сучасної України, починаючи з 1991 р. Проаналізовано означену проблематику в історичній ретроспективі, а саме розглянуто підготовку до здійснення політико-адміністративного реформування УСРР та його перебіг у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: реформа, повіт, населення

Адміністративно-територіальна структура будь-якої країни ґрунтується на історичному досвіді довготривалого спільного існування людей. У територіальній ієрархії мають бути враховані розміри території та її освоєність, щільність та етнічні характеристики населення, стан інфраструктури, соціально-економічні міжрегіональні зв'язки. Отже, внутрішня організація країни залежить, у першу чергу, від того, наскільки точно в її адміністративно-територіальному поділі враховано історичні особливості території, соціально-економічні зв'язки, ресурсний потенціал, зручність комунікацій, потужність економічного центру. Ефективне управління можливе тільки у разі налагодженої взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Національно-територіальний простір України сьогодення виник у результаті довготривалої еволюції, коли на кожному новому історичному етапі з'являлися нові центри тяжіння та просторові обриси. Адміністративно-територіальний устрій країни був успадкований від СРСР. Отже, після проголошення її державної незалежності гостро постала проблема відповідності цього устрою національним інтересам. Слід зауважити, що за радянських часів Україна не мала можливості самостійно визначити свою адміністративно-територіальну структуру. У баченні радянської компартійної верхівки адміністративно-територіальна одиниця була суто штучним просторовим утворенням, що створювалося з метою реалізації директив партії і радянської влади. За таких умов допускались часті, суто механічні, зміни обрисів територіальних одиниць. Отже, після здобуття незалежності був задекларований курс на створення демократичної, правової держави та соціально орієнтованої ринкової економіки, що обумовило, серед іншого, потребу в трансформації механізмів територіальної організації¹.

Реформування адміністративно-територіальної структури України стало досить довготривалим процесом. Так, В'ячеслав Чорновіл наприкінці 80-х рр. ХХ ст. запропонував концепцію переходу до земельного устрою. Після проголошення державної незалежності до тексту Конституції України, ухваленої в червні 1996 р., увійшов принцип соборності, а про цю ідею забули. Тоді ж, у 1996 р., була усвідомлена необхідність приведення адміністративно-територіального устрою у відповідність до вимог часу, а отже, і необхідність розробки закону щодо визначеної проблематики. Через рік після прийняття Основного закону, влітку 1997 р., було розпочато роботу над Концепцією адміністративної реформи. Передбачалось, що Концепція стане основоположною щодо реформування державної служби, а саме: створення більш ефективного апарату державного управління та адміністративно-територіального устрою. Розробка стратегії відповідних перетворень та підготовка необхідних законо-

© Сагач Оксана Михайлівна – кандидат історичних наук, докторант Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

давчих ініціатив була покладена на Державну комісію з проведення адміністративної реформи, яку очолив экс-президент України Леонід Кравчук. У результаті робіт, проведених Комісією, була підготовлена і затверджена Концепція адміністративної реформи, а також прийняті закони «Про столицю України місто-герой Київ» та «Про місцеві державні адміністрації»².

Комісія з питань адміністративно-територіального устрою була утворена Указом Президента України у серпні 2000 р. Очолив її В. Литвин, який на той час обіймав посаду Голови Адміністрації Президента України. Основними завданнями цього новоутвореного органу стали: проведення експертиз відповідних законодавчих актів, вивчення іноземного досвіду та можливостей укрупнення сільських територіальних громад. Обґрунтування необхідності проведення реформи ґрунтувалося на розумінні того, що той адміністративно-територіальний поділ, який Україна успадкувала від СРСР, відповідав соціалістичній планово-господарській системі й був створений за галузевим принципом, перестав відповідати національним інтересам країни. Тодішній президент Л. Кучма розглядав цю реформу у контексті політичного реформування. Міжвідомча урядова комісія повинна була розпочати розробку законопроектів щодо означеного реформування вже через два роки, але дуже скоро цю роботу було майже згорнуто³.

Після «помаранчевої» революції реформування адміністративно-територіального устрою було ініційовано в черговий раз. Очолити і завершити реформу, яка була направлена на оптимізацію управління регіонами, наближення системи державної влади і управління до людей, скорочення місцевого адміністративного апарату, зрівняння економічного та соціального розвитку регіонів, доручалося віце-прем'єр-міністру з адміністративно-територіальної реформи Р. Безсмертному. За його розпорядженням було утворено спеціальну робочу групу, яка розробила проект Закону «Про територіальний устрій України». У відповідності до цієї законодавчої ініціативи, зазначена робоча група пропонувала три етапи реформування, а саме: створення громад, які були б спроможні виконувати функції місцевого самоврядування, оптимізацію територіального устрою в кордонах областей на рівні районів та оптимізацію кордонів самих областей. Під оптимізацією малось на увазі утворення трирівневої системи адміністративно-територіального устрою з громадою на найнижчому рівні, районом на наступному рівні, регіоном на найвищому. Чисельність населення громади мала становити не менше 5 тисяч жителів, району – не менше 70 тисяч, регіону – не менше 750 тисяч. Слід зазначити, що пропонувані зміни адміністративно-територіального устрою не закріплювались іншими законопроектами чи документами, а тому, за тогочасними висновками аналітиків, були суто технічними, а отже, законопроект так і не був уведений у дію⁴.

Президент-втікач В. Янукович у свою чергу ініціював реформу адміністративно-територіального устрою України. Одним з кроків, що були зроблені у цьому напрямку, стало підписання Указу про утворення Ради регіонів у квітні 2010 р., робота якої, окрім іншого, спрямовувалась і на адміністративно-територіальну реформу. Йшли заяви щодо запровадження «пілотних проектів» зі зміни районування в Київській, Одеській та Донецькій областях.³ «Проект реформи органів місцевого самоврядування», що був розроблений Кабінетом Міністрів у березні 2013 р., передбачав адміністративно-територіальну реформу, а саме: пропонувалось утворити три рівні адміністративно-територіальних одиниць – громади, райони, регіони. Документ був представлений на Раді регіонів за участі Президента. У 2012 р. планувалось розпочати перший підготовчий етап, що був розрахований на 2012 – 2014 рр. Другий етап планувався на 2015–2017 рр. В решті-решт реформу знову визнали несвоєчасною, оскільки, за словами радника президента М. Ставніччук, «Не визріли умови, в тому числі економічні і соціальні, для того, щоб ми вели мову про початок серйозних дій по запровадженню адміністративно-територіальної реформи»⁵.

Останнім часом знову почали лунаати пропозиції щодо необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні. Серед проблем адміністративно-територіального устрою України сьогодні називають: неупорядкованість

структури; неврегульованість статусу адміністративно-територіальних одиниць, які існують; невідповідність кадрового, ресурсного, організаційного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць їхнього статусу; зaveliku кількість адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів та зниження за рахунок цього ефективності управління територіями. Одним з ключових напрямів суспільних трансформацій у нашій країні є реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації. Базовою складовою цієї реформи є оптимізація просторової основи функціонування органів влади, якою є адміністративно-територіальний устрій. Основними завданнями реформи децентралізації, яку було започатковано у 2014 р., визначено досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також утворення такої базової ланки адміністративно-територіального устрою як територіальна громада⁶.

Врахування історичного досвіду є однією з умов успіху адміністративно-територіального реформування у будь-якій країні, оскільки помилки й непродумана організація територій може розбалансувати систему державного управління, відносини між центральними і місцевими органами влади, призвести до таких соціальних, економічних і політичних наслідків, які важко передбачити. Історія адміністративно-територіального поділу України сягає глибини віків. Військова, мобілізаційна і фінансова мета переслідувалась цим поділом до кінця XVIII ст., що відбивалось у назвах адміністративно-територіальних одиниць різних періодів української історії: княжого – тьма, тисяча, десяток; литовсько-польського – держава, воєводство, повіт; козацького – полк, сотня, курінь. Починаючи з кінця XVIII ст., у тій частині України, що входила до складу Російської імперії, був запроваджений губернський поділ. Губернії в свою чергу ділились на повіти, найнижчою ланкою були волості та села. У тій же частині, яка належала до складу Австро-Угорської імперії, територія була розділена за наступною схемою – коронний край, округа, громада⁷.

Серед реформ, які здійснювались у СРСР у період переходу до непу, адміністративно-територіальна займає одне з провідних місць. Значну кількість перетворень у системі адміністративно-територіального поділу було здійснено впродовж 20-х рр. XX ст., оскільки саме в цей період Радянська Україна, яка отримала адміністративно-територіальний устрій у спадок від Російської імперії, опинилась перед необхідністю заміни його таким, який був би пристосований до завдань нової влади. Так, у 1922–1932 рр. схема адміністративно-територіального устрою змінювалась чотири рази. Наслідком першої радянської адміністративно-територіальної реформи, що відбувалась упродовж 1922–1925 рр., став перехід на триступеневу систему врядування за наступною схемою – округа, район, село. Вже у 1930 р. вона трансформувалась у двоступеневу – район, село і, зрештою, повернулась до тих принципів поділу, які були закладені за часів дореволюційного губернського⁸.

Ще однією вагомою причиною реформування адміністративно-територіального устрою була стихійність і хаотичність територіальних перетворень, що відбувались в Україні, починаючи з 1917 р. і закінчуючи початком адміністративно-територіальної реформи. Закономірністю всіх цих перетворень було збільшення кількості адміністративно-територіальних центрів у результаті утворення нових губерній, повітів та волостей, а також реформування старих. Так, у лютому 1919 р. Раднарком УСРР видав декрет про утворення Донецької губернії, до складу якої увійшли Слов'яносербський та Бахмутський повіти Катеринославської губернії. Центром новоствореної губернії стало місто Луганськ. Відповідно до постанови ВУЦВК «Про затвердження меж і складу Донецької губернії» від 16 квітня 1920 р., до складу губернії, крім вище означених, увійшли Маріупольський повіт Катеринославської губернії, Старобільський та частини Ізюмського і Куп'янського повітів Харківської губернії, Таганрозька округа та частини Донецької і Черкаської округ Донської області РРФСР⁹. У грудні 1920 р. центр був перенесений з Луганська у місто Бахмут¹⁰.

Відповідно до постанови ВУЦВК від 10 травня 1919 р., Херсонську губернію було розділено на дві: Одеську з центром в Одесі і Херсонську з центром у Миколаєві. 28 січня 1920 р., після звільнення півдня України від військ Денікіна, Всеукраїнським

видав нову постанову щодо розділення Херсонської губернії на Одеську і Херсонську, остання, 13 березня 1920 р. і 25 грудня 1920 р., повторно була перейменована у Миколаївську. До складу Одеської губернії увійшли такі повіти як Тираспольський, Одеський, Очаківський та Анан'ївський. Згідно з постановою ВУЦВК від 18 серпня 1920 р., до неї також був приєднаний Балтський повіт зі складу Подільської губернії¹¹. До складу ж Миколаївської увійшли Миколаївський, Єлисаветградський, Херсонський, Олександрійський та Дніпровський повіти. У серпні 1920 р. місто Очаків було передане до Миколаївської губернії¹².

У 1920 р. були утворені Олександрівська та Кременчуцька губернії. Проект створення Олександрівської губернії, з центром у місті Олександрівськ, був затверджений ВУЦВКом 8 липня та додатково 30 липня 1920 р. До її складу увійшли Мелітопольський та Бердянський повіти з колишньої Таврійської губернії і Олександрівський повіт з Катеринославської губернії. Згодом кількість повітів збільшилася за рахунок утворення Великотокмацького та Гуляйпільського. 23 березня 1921 р. ця губернія була перейменована у Запорізьку¹³.

Відповідно до вище названої постанови ВУЦВК від 8 липня та додатково 30 липня 1920 р., було створено Кременчуцьку губернію з центром у місті Кременчук. До складу цієї губернії увійшли Золотоношський, Хорольський, Кременчуцький повіти з Полтавської губернії, Чигиринський та Черкаський з Київської губернії та Олександрійський з Миколаївської¹⁴.

Слід відмітити і територіальні втрати означеного періоду. Так, у квітні 1919 р. Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький повіти Чернігівської губернії в результаті угоди, укладеної між представниками республік, були передані РРФСР. Означені повіти увійшли до складу новоствореної Гомельської губернії¹⁵.

Отже, у 1920 р. УСРР складалась з дванадцяти губерній, а саме: Волинської, Подільської, Київської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Одеської, Миколаївської, Катеринославської, Олександрівської, Донецької, Кременчуцької¹⁶. Вони різнилися за площею, чисельністю населення, кількістю повітів. Слід зауважити, що за мирним договором від 18 березня 1921 р. до Польщі відійшли Володимиро-Волинський, Дубенський, Ковельський, Кременчуцький, Луцький, Рівненський повіти та місто Острог з частиною повіту¹⁷.

Саме за таких умов у 1920-х рр. ХХ ст. в Україні почалась заміна всієї системи адміністративно-територіального поділу новою. 1 лютого 1922 р. ВУЦВК видав постанову «Про адміністративно-територіальний поділ України». Її метою було реформування адміністративно-територіального поділу за єдиним для всієї УСРР планом¹⁸. Принципи його проведення були затверджені III сесією ВУЦВК VI скликання у постанові від 25 жовтня 1922 р. «Про адміністративно-територіальний поділ України і спрощення радянського апарату». Ця постанова стала основою щодо проведення першого етапу реформи – скорочення чисельності повітів і волостей та створення замість них округ чисельністю від 400 до 600 тис. осіб та районів чисельністю від 25 до 40 тис. осіб¹⁹.

Початком адміністративно-територіального реформування 20-х рр. в Україні можна вважати 16 жовтня 1922 р., коли третя сесія ВУЦВК VI скликання затвердила триступеневу систему врядування і ліквідувала створені раніше Кременчуцьку, Миколаївську і Запорізьку губернії. Відповідно до постанови ВУЦВК від 21 жовтня 1922 р., Запорізька була приєднана до Катеринославської губернії. До цієї ж губернії був приєднаний Олександрійський повіт Кременчуцької губернії. Кременчуцький, Золотоношський та Хорольський повіти останньої, були приєднані до Полтавської, а Черкаський та Чигиринський до Київської. За вище названою постановою Миколаївська губернія була приєднана до Одеської²⁰. Отже, наприкінці 1922 р. УСРР складалась з дев'яти губерній замість дванадцяти.

З метою підготовки і проведення реформи, відповідно до постанови ВУЦВК від 29 листопада 1922 р., при ВУЦВК була створена Центральна адміністративно-територіальна комісія, основним завданням якої було попереднє опрацювання питань, пов'язаних з адміністративно-територіальним поділом УСРР, та внесення відповід-

них змін до законопроектів на затвердження законодавчим органам. Одночасно з організацією ЦАТК з метою проведення аналогічних робіт у губерніях і повітах були створені місцеві адміністративно-територіальні комісії²¹.

Фактично свою роботу ЦАТК почала з жовтня 1922 р., про що свідчать протоколи її засідань, циркуляри та розпорядження. Вже до кінця 1922 р. комісією було видано чотири циркуляри. Перший із них, виданий 24 жовтня 1922 р., стосувався питань щодо розробки проектів адміністративно-територіального устрою, порядку їхнього розгляду, організації губернських і повітових адміністративно-територіальних комісій. Другий – виданий 1 листопада 1922 р., являв собою «Інструкцію про порядок ліквідації органів управління і регулювання спірних питань при скасуванні або зміні кордонів адміністративно-територіальних одиниць». Третій – виданий 11 листопада 1922 р., охоплював питання щодо вибору окружних центрів та строків надання окремими губерніями проектів районування. Четвертий – від 26 листопада 1922 р. – «Інструкція зі складання документальних та проектних карт з районування», з відповідними формами та поясненнями. Разом з названими циркулярами, задля їхнього роз'яснення, ЦАТК видала ряд розпоряджень губернським комісіям. Отже, ЦАТК видавала основні директиви та керувала роботою місцевих комісій. Місцеві, губернські та повітові комісії вивчали адміністративні та економічні умови в існуючих на той момент повітах, складали відповідні проекти поділу та заміни повітів округами²².

У ході проведеної у 1923 р. реформи замість 102 старих повітів було створено 53 округи, а замість 1989 волостей – 706 районів.

№ п/п	Губернії	Кількість повітів	Кількість округів	Кількість волостей	Кількість районів
1	Волинська	7	3	94	39
2	Донецька	10	7	304	78
3	Катеринославська	13	7	323	87
4	Київська	14	7	251	111
5	Одеська	9	6	249	74
6	Подільська	12	6	143	93
7	Полтавська	14	7	260	89
8	Харківська	11	5	230	77
9	Чернігівська	12	5	135	58

Затверджена ВУЦИКом норма щодо чисельності населення району – 25 тис. до 40 тис. та округи – 400 тис. до 600 тис. виконувалась не завжди. Відхилення від неї як у бік збільшення, так і в бік зменшення допускалось у тих випадках, коли існували невідповідності між щільністю населення та ознаками економічного та адміністративного характеру. Округи, в яких чисельність населення була меншою за норму, знаходились у лісовій та степовій полосі України. Тут щільність населення була невеликою, і додержання встановлених норм призвело б до створення адміністративно-територіальних одиниць завеликих за розміром. Прикладом таких випадків може слугувати Малинська округа Київської губернії де чисельність населення становила 316655 осіб або ж Чернігівська та Сновська округи Чернігівської губернії з чисельністю населення 324832 та 336145 осіб відповідно. Округи, в яких чисельність населення була вищою за норму, мали своїми центрами губернські міста. Наприклад, Одеська, де чисельність населення становила 951402 осіб, або Катеринославська – 621843 осіб. Новий поділ УСРР був затверджений дев'ятьма постановами ВУЦВК від 7 березня 1923 р. – окремо для кожної губернії²³. Четверта сесія ВУЦВК 7 скликання у листопаді 1923 р. визнала «... реформу такою, що виправдала поставлену перед нею мету», однак оптимізм влади щодо перших наслідків проведеної реформи дуже скоро змінився визнанням прорахунків, допущених у ході реформування. Отже, карта округ і районів майже одразу почала переколюватись. Уже у 1924 р. постало питання

про спрощення управлінської вертикалі. У тезах до доповіді щодо адміністративно-територіальної реформи на VII Всеукраїнському з'їзді Рад пропонувалося скасувати губернський поділ і зменшити у черговий раз кількість округ²⁴.

Наприкінці 1924 р. у складі УСРР, відповідно до постанови третьої сесії ВУЦВК восьмого скликання від 12 жовтня 1924 р., з частин Одеської та Подільської губерній, що прилягали до Дністра, було утворено Автономну Молдавську Соціалістичну Радянську Республіку²⁵.

Другий етап адміністративно-територіальної реформи почався у 1925 р. та полягав у ліквідації губернського поділу. Губернська ланка оголошувалась «такою, що протидіє, а не сприяє оформленню і зміцненню нових адміністративно-територіальних одиниць». Реформу було санкціоновано губернськими з'їздами Рад і IX Всеукраїнським з'їздом. Відповідно до постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. «Про ліквідацію губерній і про перехід на триступеневу систему управління», дев'ять губерній, з яких складалась УСРР, станом на 1 серпня 1925 р. ліквідовувались. З 15 червня 1925 р. територію України було поділено на 41 округу²⁶.

На початок 1925 р. з утворених у 1923 р. 53 округ залишалось 49. Так, в 1924 р. у процесі створення АМСРР було розформовано Балтську округу, в 1925 р. – Малинську округу Київської губернії. Крім того, Таганрозька та Шахтинська округи у тому ж таки 1925 р. відійшли до складу РСФРР²⁷. Отже, з 15 червня 1925 р. кількість округ зменшилась до 41. Щодо внесення коректив у районний поділ за період з 1925 по 1928 рр. то тут прослідковувалась тенденція до зменшення кількості районів. Якщо у 1925 р. УСРР складалась з 632 районів, то 1928 р. їх налічувалося 589. Упродовж 1925 – 1928 рр. налічувалось 36 випадків зміни окружних кордонів та 153 випадки зміни районних кордонів. З початку 1928 р. до жовтня 1929 р. ЦАТК розглянула 165 випадків зміни окружних кордонів²⁸. Зміни, що здійснювались упродовж цього періоду, полягали в укрупненні округ, створенні та розформуванні районів, перенесенні районних центрів, утворенні нових національних адміністративно-територіальних одиниць.

Окружна система адміністративно-територіального поділу України проіснувала до вересня 1930 р. Період 1923 – 1930 рр. відзначився експериментами у галузі адміністративно-територіального поділу. Зміни ці обґрунтовувались економічними потребами та скороченням витрат на державний апарат. Прив'язка адмінподілу до економічних потреб уже сама собою зумовлювала постійну його зміну, а наслідком радянської модернізації, що здійснювалась більшовицьким керівництвом, стала стрімка зміна самого суспільства. У 1930 р. було здійснено перехід до двоступеневої системи врядування за схемою центр, район. Наслідком ліквідації округ та укрупнення районів став поділ території України на 484 райони та АМСРР.

Уже на початку 1931 р. кількість районів зменшилася до 382. Як з'ясувалось на практиці, керівництво безпосередньо з Харкова такою кількістю адміністративно-територіальних одиниць виявилось неефективним, і вже у 1932 р. відбувся перехід до триступеневої системи врядування за схемою центр, область, район. У 1932 р. в Україні були утворені сім областей: Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Одеська, Харківська, Чернігівська. Ці зміни мотивувались запровадженням економічного принципу в системі адміністративно-територіального устрою²⁹.

Радянська влада розраховувала швидко й недорогою ціною позбутись складної спадщини, територіальних «нестиковок», зумовлених імперськими територіальними прирощеннями й переділами територій. Недосконалість губернської системи, в якій не враховувались належним чином ані природно-географічні чинники, ані економічні інтереси, не кажучи вже про особливості менталітету, була очевидною. Складність завдань потребувала адекватних механізмів реформування, а з цим у правлячій партії завжди були проблеми. Логіка подвійних стандартів, коли пропагувалося «наближення до місць», а практичні кроки робились у напрямі завуальованої централізації, зумовлювала хаотичний, броунівський рух, в якому проглядалося лише «ходіння по колу» за принципом «крок вперед, два кроки назад». Тому, започаткувавши цілу серію малопопулярних реформ, влада змушена була у кінцевому підсумку повернутися до системи, яка відрізнялася від колишньої губернської лише дробністю та іншою назвою одиниць адміністративно-територіального поділу.

Багато проблем територіальної організації, які сягають своїм корінням радянської доби, дістались у спадщину незалежній Україні. Рано чи пізно їх доведеться розв'язувати, оскільки саме вдало визначений територіальний устрій гарантує країні сталий розвиток.

1. Верменич Я. В. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри / Я. В. Верменич. – К., 2008. – С. 42–71.
2. Концепція адміністративної реформи в Україні // <http://www.kmu.gov.ua>.
3. Офіційний вісник України. – 2000. – №32. – С. 25.
4. Проект Закону «Про територіальний устрій України» // Урядовий кур'єр. – 2005.
5. Гриневич В. В. Моделі адміністративно-територіального устрою в Україні: політичні реалії, експерименти та перспектива реформування / В. В. Гриневич // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 213–220.
6. Павлюк А. П., Олійник Д. І. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. – Аналітична доповідь / А. П. Павлюк, Д. І. Олійник Д.І. та ін. – К.: НІСД, 2016. – С. 4–10.
7. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 200–203.
8. Дмитрієнко М. Ф. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті рр. / М. Ф. Дмитрієнко, О. С. Маркова // Історико-географічні дослідження на Україні. Збірник наукових праць / АН України. Інститут історії України; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 67–85.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВО). – Ф. 5. Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР (далі НКВС УСРР). – Оп. 1. – Спр. Матеріали щодо адміністративно-територіального поділу Донецької губернії, 1920–1922 рр., 114 арк.
10. ЦДАВО. – Ф. 5. НКВС УСРР. – Оп. 1. – Спр 333. Листування щодо перенесення губернського центру у Бахмут. Донецька губернія, 1920 р., 35 арк.
11. ЦДАВО. – Ф. 5. НКВС УСРР. – Оп. 1. – Спр. 326. Листування щодо адміністративно-територіального поділу по губерніях, 1920–1922 рр., 359 арк.
12. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ України). – 1920. – № 24. – Ст. 515.
13. ЦДАВО. – Ф. 5. НКВС УСРР. – Оп. 1. – Спр. 328. Матеріали щодо утворення, адміністративно-територіального поділу Олександрівської губернії й перейменування її на Запорізьку, 1920–1922 рр., 167 арк.
14. ЦДАВО. – Ф. 5. НКВС УСРР. – Оп. 1. – Спр. 340. Матеріали щодо утворення й адміністративно-територіального поділу Кременчуцької губернії, 1920–1922 рр., 106 арк.
15. Недух А. А. Зміни в адміністративно-територіальному поділі УРСР (1919–1970 рр.) / А. А. Недух // Український історико-географічний збірник. – К.: Наук. думка, 1971. – Вип. 1. – С. 197–213.
16. Область // Большая советская энциклопедия. Третье издание. – М., 1974. – Т.18. – С.551–555.
17. Недух А. А. Названа праця. – С. 197–213.
18. ЗУ України. – 1922. – № 5. – Ст. 74.
19. ЗУ України. – 1922. – № 45. – Ст. 668.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20. – Спр. 1254. Протоколи засідань ЦАТК при ВУЦВК про ліквідацію Миколаївської губернії. Протоколи нарад представників радянських і партійних організацій з питань адміністративно-територіального поділу, 1922 р., 169 арк.

21. ЗУ України. – 1922. – № 50. – Ст. 741.
22. ЦДАВО. – Ф. 5. НКВС УСРР. – Оп. 1. – Спр. 1128. Матеріали ЦАТК при ВУЦВК, 1922 р., арк. 17–43.
23. Административно-территориальное деление Украины. По данным ЦАТК. – Х., 1923. – С. 8–42.
24. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У 2-х ч. / Я. В. Верменич; [НАН України. Інститут історії України, Центр теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики; наук. ред. В. А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 370 с.
25. III сесія ВУЦВК VIII скликання, 8–12 жовтня 1924 р. – Х., 1925. – С. 44–46.
26. ЗУ України. – 1925. – № 29–30. – Ст. 233.
27. Дністрянський М. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М. Дністрянський. – Л.: Світ, 1992. – 143 с.
28. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Оп. 5 (1929 р.). – Спр. 1172. Протоколи засідань ЦАТК при ВУЦВК, 1929 р., 48 арк.
29. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У 2-х ч. / Я. В. Верменич; [НАН України. Інститут історії України, Центр теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики; наук. ред. В. А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 370 с.

The article describes the problems of administrative-territorial structure of modern Ukraine since 1991. The above mentioned problem is analyzed the in historical perspective, in particular the preparation for implementation of the political and administrative reform of the USSR and its progress in the 20-ies of XX century is reviewed. It is noted that the administrative-territorial structure was inherited from the Soviet Union, therefore after the proclamation of independence a question on the conformity of the system to national interests arose. The attempts to reform the administrative and territorial structure are characterized, namely, the work on the concept of administrative reform in 1997, which the State Commission on Administrative Reform had been working on; the work of the Commission on administrative and Territorial Division, that was formed in August 2000; the activities of the working group that developed the draft law «On Territorial System of Ukraine». As for reforming the administrative-territorial structure, which was carried out in the 20-ies of XX century, the elemental changes of 1919–1920; the transition to three-level governance system by the following scheme «districts-region-village» in 1922–1925; the transformation into the two-tier system of governance by the following scheme «region-village» in 1930; the return to the principles of separation laid down in the days of pre-revolutionary provincial division in 1932 are analyzed.